

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ФОРМУВАННЯ СЕНСО-МОТОРНОГО КОМПОНЕНТУ
МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконала: студентка 2 курсу
групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
за освітньою програмою
Спеціальна освіта (Логопедія).
Спеціалізація: 016.01 Логопедія
Бочуля Юлія Русланівна

Керівник:
Сімко Алла Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри логопедії та
спеціальних методик

Рецензент:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МОТОРНОГО ТА МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ В ОНТОГЕНЕЗІ	10
1.1. Психомоторний розвиток та його зв'язок із становленням мовлення вонтогенезі	10
1.2. Особливості рухової сфери дітей з особливими освітніми потребами	18
1.3. Особливості рухової сфери у дітей із мовленнєвою патологією	24
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕНСО- МОТОРНОГО РОЗВИТКУ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ ТА У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	28
2.1. Організація та методика дослідження дрібної моторики рук.....	28
2.2. Особливості дрібної моторики молодших школярів при типовому та порушеному розвитку	35
2.3. Дослідження особливостей сенсомоторного рівня мовлення першокласників з особливими освітніми потребами та першокласників із загальним недорозвиненням мовлення	51
РОЗДІЛ 3. КОРЕКЦІЙНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ДРІБНОЇ МОТОРИКИ РУКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	64

3.1. Принципи корекційно-педагогічної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами 64

3.2. Зміст корекційної роботи з формування у дітей з особливими освітніми потребами рухових навичок та умінь.....66

ВИСНОВКИ.....83

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ..... 85

ВСТУП

Актуальність дослідження. Одне з найважливіших завдань корекційної педагогіки – підвищення ефективності педагогічного впливу на дітей з психофізичними порушеннями, оптимальний розвиток потенційних можливостей їх пізнавальної та мовленнєвої діяльності, підготовка до самостійного життя та включення до соціального середовища повноправними членами суспільства.

Положення про те, що динаміка розвитку дітей з проблемами у вивченні підпорядковується загальним законам психічного розвитку (Л. Виготський, О. Лурія, В. Лубовський, О. Мастюкова, Ж. Шиф та ін.), дає основу для оптимістичної оцінки результатів корекційно-педагогічного впливу, що забезпечує основу для їх соціальної та трудової адаптації.

Під впливом цілеспрямованого навчання та виховання в спеціально організованих умовах, коли використовуються різноманітні коригуючі засоби, діти з порушеннями розвитку дають помітне просування (Н. Гаврилова, Р. Левіна, О. Мастюкова, О. Мілевська, А. Сімко, Є. Соботович, В. Тарасун, О. Ткач, Л. Трофименко, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.) і це є пріоритетним завданням корекційної педагогіки.

У всіх дітей з відхиленнями у розвитку тією чи іншою мірою порушена мовленнєва діяльність. Мовленнєві порушення в різних категорій дітей виявляються у різноманітних формах, по-різному піддаються педагогічному впливу, що свідчить про різні первинні порушення. У цьому особливу актуальність набуває вивчення взаємозв'язку мови та моторного компонента за умов порушеного розвитку, і навіть розробка системи спеціальних занять, які забезпечують виправлення, ослаблення, згладжування недоліків дітей.

Аналітичний огляд літературних даних показує, що існує онтогенетична взаємозалежність розвитку дрібної моторики та мови (Н. Гаврилова, 2011; О. Мілевська, 2021; А. Сімко, 2014; Є. Соботович, 1994; О. Ткач, 2011; Л. Трофименко, 2013; А. Шинкарьок, 2005 та ін.) і що рухи руки історично, в

ході розвитку людства, мали істотний вплив на встановлення мовної функції.

Зіставляючи результати експериментальних досліджень, що вказують на тісний зв'язок функції руки та мови, спираючись на дані електрофізіологічних дослідів, А. Шинкарюк (2005) дійшов висновку, що морфологічне і функціональне формування мовних областей відбувається під впливом кінестетичних імпульсів від мускулатури рук. Автор спеціально підкреслює, що вплив імпульсації з м'язів руки найбільш відчутно у дитячому віці, коли йде формування мовної моторної області. На думку А. Шинкарюка систематичні вправи з тренування рухів пальців надають стимулюючий вплив в розвитку мовлення.

Вказуючи на важливість вивчення і вдосконалення рухової сфери у дітей, які потребують спеціального корекційного навчання, Л. Виготський (1983) писав, що, будучи щодо самостійної, незалежної від вищих інтелектуальних функцій і легко вправної, моторна сфера дає багату можливість для компенсації дефекту.

Багато вітчизняних дослідників звертають увагу на необхідність та педагогічну значущість роботи з корекції моторики у дітей у комплексі корекційно-розвивальних заходів.

Переважна більшість досліджень присвячена формуванню та вдосконаленню загальної моторики дитини, тоді як питання розвитку у дітей дрібної моторики руки не знайшли належного вивчення. Але вирішення цього завдання представляє великий інтерес у світлі наукових даних про взаємозумовленість розвитку мови та дрібної моторики, виявлення кореляції між ступенем розвитку рухів руки та рівнем мовленнєвого розвитку.

Тому є актуальним експериментально встановити, як співвідноситься між собою дрібна моторика руки та мовленнєвий розвиток у різних груп дітей з порушеннями розвитку. Найбільш перспективними в цьому відношенні, на наш погляд, є зіставлення дітей з порушеннями інтелекту, у структурі дефекту яких велике місце займають мовленнєві та моторні недоліки, та дітей із загальним недорозвиненням мови (ЗНМ), у яких поряд уповільненим розвитком локомоторних функцій спостерігається деяке відставання рухової сфери.

Виявлення кореляції між вираженістю мовної патології та ступенем розвитку рухів руки, безсумнівно, може сприяти визначенню основних напрямів, завдань, змісту та прийомів роботи вчителя та логопеда спеціальних корекційно-освітніх закладів, центральним завданням яких є підвищення результативності педагогічного процесу та сприяння загальному розвитку учнів.

Вивчення впливу, що має наявність у дитини тієї чи іншої дефекту формування у нього промови, грає значної ролі для корекційної педагогіки. Воно дає можливість простежити, як подолання чи нівелювання одних недоліків зменшує рівень вираженості інших. Порушення розвитку моторної сфери дитини долаються і коригуються успішніше в той період, коли раніше надається дітям педагогічна допомога. Найбільш сприятливим періодом для активного корекційно-розвивального впливу на дітей шкільного віку є перший клас.

Вищесказане дозволяє висунути проблему дослідження – формування сенсо-моторного компоненту мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерське дослідження виконано відповідно до науково-дослідної теми кафедри логопедії та спеціальних методик факультету спеціальної освіти, психології і соціальної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Інноваційні технології в дослідженні і розвитку дітей з порушеннями інтелекту та мовлення в сучасних умовах становлення спеціальної та інклюзивної освіти».

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально дослідити особливості стимулюючого розвитку сенсо-моторного компоненту мовлення у першокласників з особливими освітніми потребами.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Провести теоретичний аналіз психолого-педагогічної та спеціальної літератури і охарактеризувати стан розробленості проблеми.
2. Розробити методику оцінки рівня сформованості сенсо-моторного

компоненту мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

3. Вивчити особливості сенсо-моторного компонента мовлення у дітей з особливими освітніми потребами та дітей з порушеннями мовлення.

4. Виявити зв'язок між рівнем розвитку сенсо-моторного компонента мовлення та ступенем сформованості моторних компонентів у учасників експерименту.

5. Розробити корекційну програму щодо розвитку дрібної моторики руки з метою забезпечення формування сенсо-моторного компонента мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

Об'єкт дослідження – особливості формування сенсо-моторного компонента мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – процес подолання недорозвинення дрібної моторики руки учнів молодших класів та стимулюючий розвиток сенсо-моторного компонента мовлення.

Методи дослідження. Для досягнення мети застосовувались методи теоретичного та емпіричного дослідження:

- *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукової літератури з досліджуваної проблеми, метод моделювання та ін.;
- *емпіричні:* вивчення медико-педагогічної документації, педагогічний експеримент, що формує моторні якості дітей з особливими освітніми потребами, дослідження артикуляційної моторики, дослідження звуковимови;
- *математичні:* кількісний та якісний аналіз отриманих результатів.

База дослідження: Хмельницька спеціальна загальноосвітня школа №32. Спеціалізована загальноосвітня школа I-III ступенів №7 міста Хмельницького.

Дослідження проводилось протягом 2020-2022 н.р.

Методологічною основою дослідження стали фундаментальні дослідження загальних закономірностей корекційно-розвивального педагогічного процесу, що спираються на ідею комплексного підходу – одного з основних принципів навчання та виховання (Л. Виготський, О. Запорожець); вчення про загальні та специфічні особливості аномального розвитку (В. Лубовський, Ж. Шиф); вчення про функціональну систему та її

компенсаторні можливості (П. Анохін, Л. Виготський); теоретична концепція поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, О. Леонт'єв, Д. Ельконін); вчення про корекційну спрямованість навчання та виховання дітей з порушеннями розвитку. Ці та низку інших концепцій служили основою для експериментального вивчення та навчання дітей.

Наукова новизна дослідження:

- проведено порівняльний аналіз моторного розвитку дітей з особливими освітніми потребами та дітей із загальним недорозвиненням мовлення;

- встановлено наявність кореляції між рівнем моторного та мовленнєвого розвитку у випробуваних у ході їхнього спонтанного розвитку.

- розроблено систему корекційно-педагогічних занять, щодо розвитку дрібної моторики руки з метою забезпечення формування сенсо-моторного компоненту мовлення у дітей з особливими освітніми потребами.

Теоретична значущість роботи полягає у тому, що дослідження дає можливість виявити специфіку формування сенсо-моторного компоненту мовлення у дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання. У роботі отримали подальший розвиток наукові уявлення про руховий розвиток дітей з особливими освітніми потребами, вплив дрібної моторики руки на успішність у оволодінні сенсомоторним компонентом мовлення. Встановлено, що у учнів молодших класів є значні потенційні можливості, реалізація яких за відповідних умов забезпечує їх психомоторний розвиток. Під впливом спеціально організованих занять у першокласників з особливими освітніми потребами спостерігається високий рівень вправності рухового аналізатора.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що розроблено корекційну програму щодо розвитку дрібної моторики руки з метою забезпечення формування сенсо-моторного компоненту мовлення у дітей з особливими освітніми потребами, що дозволяє виявляти всі особливості та недоліки у розвитку дрібної моторики дітей у момент навчання та вибірково впливати на рухову сферу спеціальними вправами.

Пропоновані методичні рекомендації можуть бути використані корекційними педагогами, логопедами, вихователями дошкільних та

шкільних спеціальних установ, а також батьками дітей.

Матеріали дослідження можуть знайти застосування у лекційних курсах та семінарських заняттях з спеціальної педагогіки та логопедії для здобувачів закладів вищої освіти, на курсах підвищення кваліфікації та перепідготовки логопедів, психологів, спеціальних педагогів, у інклюзивно-ресурсних центрах, у бесідах з батьками.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися та отримали схвалення на XIV Міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин»*, 23 квітня 2022 р..

Публікації. Основні результати дослідження висвітлені у тезах:

1) Сімко А.В., Бочуля Ю.Р. Психомоторний розвиток та його зв'язок зі становленням мовлення в онтогенезі. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2022 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. С. 268–270.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 95 сторінок.

ВИСНОВКИ

1. У вивченій літературі вказується на взаємозв'язок між руховим та мовленнєвим розвитком дітей, проте досліджень, спрямованих на виявлення кореляції між рівнем розвитку дрібної моторики руки та мови у дітей з особливими освітніми потребами немає.

2. Нами розроблено ефективну методику оцінки сформованості дрібної моторики руки, що дозволяє виявити рівні розвитку дрібно-моторних навичок у молодших школярів.

3. Для школярів з особливими освітніми потребами характерні такі особливості, як: недорозвинення тонких координованих рухів, низька здатність регуляції м'язових зусиль, несформованість навичок контролю та корекції амплітуди рухів, слабе переключення, труднощі координування і порівняння та порушення артикуляційної моторики і звуковимови.

4. В результаті проведеного дослідження встановлено, що до початку шкільного навчання у дітей з особливими освітніми потребами та у дітей з порушеннями мовлення не спостерігається того рівня розвитку рухової сфери, який характерний для дітей того ж віку, що нормально розвиваються. Разом з тим, діти з типовим розвитком, до моменту вступу до школи не завжди опановують навички координованих дій з предметами.

5. Для дітей з особливими освітніми потребами характерно наявність труднощів кінетичної регуляції рухів артикуляції, у той час як у дітей із загальним недорозвиненням мовлення з однаковою частотою зустрічаються як кінетичні, так і кінестетичні помилки.

6. У дослідженні встановлено, що в умовах спонтанного розвитку рівні сформованості рухової сфери та мовлення дітей виявляються порівнянними. Це дозволило виявити достовірну кореляцію з-поміж них.

Система корекційно-розвиваючих заходів, вкладених у ефективне формування дрібної моторики у першокласників з особливими освітніми потребами, забезпечила значну динаміку моторних можливостей у більшості учнів. Включення до системи роботи дидактичних ігор та вправ сприяло

вдосконаленню координації рухів, підвищило рухову працездатність, покращило регуляцію м'язових зусиль, дозволило сформувати у учнів навички цілеспрямованих, диференційованих, високо-координованих дій із предметами, що надзвичайно важливо для практичної діяльності дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашев-Константиновский А. Л. Моторные нарушения при шизофрении. Киев : Медгиз УССР, 1939. 137 с.
2. Анохин П. К. Избранные труды. Системные механизмы высшей нервной деятельности. Москва, 1979.
3. Ареф'єв В.Г. Сучасні стандарти фізичного розвитку школярів: Посібник. Київ : Вежа, 1999. 256 с.
4. Бадалян Л. О., Журба Л.Т., Всевожская Н.М. Руководство по неврологии раннего детского возраста. Киев, 1980. 527 с.
5. Бадалян Л. О., Журба Л.Т., Тимонина О.Н. Детские церебральные параличи. Київ : Здоров'я, 1988. 326 с.
6. Бадалян Л. О. Невропатология : учебник для студентов дефектологических факультетов высших педагогических заведений Москва : Академия, 2000. 380 с.
7. Бальсевич В. К., Запорожанов В.А. Физическая активность человека Київ : Здоров'я, 1987. 224 с.
8. Бернштейн Н.А. Физиология движений и активность / Под. ред. О.Г. Газенко. Изд. подгот. И.М. Фейгенберг. Москва : Наука, 1990. 495 с.
9. Бернштейн Н.А. О ловкости и ее развитии. Москва : Физкультура и спорт, 1991. 288 с.
10. Бернштейн Н.А. О построении движений. Москва : Медгиз, 1947. 255 с.
11. Бернштейн Н.А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности. Москва : Медицина, 1966. 349 с.
12. Бех І.Д. Від волі до особистості. Київ : Україна-Віта, 1995. 202 с.
13. Бех І.Д. Теоретичні засади навчання і розвитку аномальних дітей / Педагогіка і психологія, 1995. № 4. С. 147–155.
14. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.

15. Бехтерева Н.П. Здоровый и больной мозг. Ленинград : Наука, 1988. 261 с.
16. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці. Київ : Наш час, 2005. 175 с.
17. Вайзман Н.П. Психомоторика детей олигофренов. Москва : Педагогика, 1976. 104 с.
18. Вильчковский Э.С. Развитие двигательной функции у детей. Київ : Здоров'я, 1983. 208 с.
19. Вікова психологія / За ред. Г. С. Костюка. Київ : Радянська школа, 1976. 269 с.
20. Волков Л. В. Физические способности детей и подростков. Київ : Здоров'я, 1981. 120 с.
21. Волков Л.В. Физическое воспитание учащихся : учебно-методическое пособие. Київ : Радянська школа, 1988. 184 с.
22. Выготский Л.С. Собр. соч. в 6 т. Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. 432 с.
23. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте : психологический очерк. Санкт-Петербург: Союз, 1997. 96 с.
24. Гаврилов О.В. Вплив фізичного виховання на навчання глибоко розумово відсталих дітей навичок продуктивної праці. Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин : тези конференції. Київ : 1994. С. 50–52.
25. Гаврилов О.В. Психолого-педагогічні умови формування соціальної поведінки дітей з помірною та тяжкою розумовою відсталістю. Питання догляду за особами з розумовою відсталістю в сучасній дефектології : навчальний посібник / Укл. Л.М. Руденко. Київ : «ДІА», 2007. С.50–61.
26. Гальперин П.Я., Запорожец А.В., Карпова С.Н. Актуальные проблемы возрастной психологии. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1978. 118 с.
27. Жинкин Н. Механизмы речи. Москва : Изд-во Ин-та психологии, 1958. 370 с.

28. Загальна психологія : підруч. для студентів вищ. навч. закладів / С. Д. Максименко, В.О.Зайчук, В. В. Клименко, В.О.Соловієнко / За заг. ред. акад. С. Д. Максименка. Київ: Форум, 2000. 543 с.
29. Запорожец А.В. Избранные психологические труды : в 2-х т. Москва : Педагогика, 1986. Т. 1. 320 с. Т. 2. 297 с.
30. Клименко В.В. Механізми психомоторики людини. Київ, 1997. 192 с.
31. Клименко В.В. Психологія спорту : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 432 с.
32. Козленко М.О. Розвиток моторики в учнів допоміжної школи / Початкова школа, 1987. № 12. С. 57–60.
33. Козленко М.О. Розвиток пізнавальної самостійності учнів допоміжної школи в процесі навчання рухових дій / Дефектологія, 1996. № 2. С. 5–7.
34. Кольцова М.М. Двигательная активность и развитие функций мозга ребенка. Москва : Педагогика, 1973. 143 с.
35. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. Москва : Просвещение, 1981. 232 с.
36. Леонтьев А.А. Психолингвистический анализ семантики и грамматики: на материале онтогенеза речи. Москва : Наука, 1990. 165 с.
37. Леонтьев А.А. Исследования детской речи. Основы теории речевой деятельности. Москва, 1974. 368 с.
38. Лубовский В.И. Развитие словесной регуляции действий у детей (в норме и патологии). Москва : Педагогика, 1978. 224 с.
39. Лурия А.Р. О регулирующей роли речи в формировании произвольных движений / Журнал высшей нервной деятельности, 1956. Т. VI. Вип. 5. С. 645–662.
40. Лурия А.Р. О генезисе произвольных движений / Вопросы психологии, 1957. № 6. С. 3–9.

41. Лурия А.Р. Высшие корковые функции человека и их нарушения при локальных поражениях мозга. 2-ое изд. переаб. и доп. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1969. 504 с.
42. Лурия А.Р. Мозг человека и психические процессы. Москва : Изд-во АПН РСФСР, 1963.
43. Лурия А.Р. Мозг и психика. «Коммунист», 1964. № 6.
44. Лурия А.Р., Хомская Е.Д. Лобные доли и регуляция психических процессов. Москва : Изд-во МГУ, 1966.
45. Лурия А.Р. Двигательный анализатор и корковая организация произвольных движений. «Вопросы психологии», 1957. № 2.
46. Мастюкова Е.М. Лечебная педагогика. Ранний и дошкольный возраст. Москва : ВЛАДОС, 1997. 304 с.
47. Малхазов О.Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю : монографія. Київ : Євролінія, 2002. 320 с.
48. Малятко : програма виховання дітей дошкільного віку. Київ : АПН України, Інститут проблем виховання. 2-е вид., допрацьоване і доп., 1999. 243 с.
49. Манова-Томова В. Психологічна діагностика раннього віку. Київ : Вища школа, 1978. 167 с.
50. Мілевська О.П. Дослідження лексико-семантичних умінь у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Педагогічні науки. Кам'янець-Подільський, 2017. Вип. 78. Том 2. С.86–90.
51. Мілевська О.П. Дослідження дієслівної семантики у молодших школярів із загальним недорозвиненням мовлення : Materials of the XXX – the Intern. Science Conf. «Interaction of society and science: problems and prospects», London, England. (June 15-18, 2021). pp. 334–341.
52. Миронова С.П. Підготовка вчителів до корекційної роботи в системі освіти дітей з вадами інтелекту : монографія. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2007. 304 с.

53. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс : навчальний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2008. 204 с.

54. Павлов І. П. Фізіологія вищої нервової діяльності. Київ : Держмедвидав УРСР, 1951. 233 с.

55. Реабілітаційний супровід навчання неповносправних дітей : методичний посібник / Укл. А. Луговський, М. Сварнік, О. Падалка. Львів : Колесо, 2008. 144 с.

56. Роговик Л. Шляхи індивідуалізації навчання через психомоторику / Початкова школа, 1998. № 3. С. 7–10.

57. Роговик Л. Профілактика труднощів навчання через психомоторні вправи / Початкова школа, 2000. № 11. С. 50–52.

58. Сімко А.В. Особливості створення порівнево збалансованої програми корекції психомоторики молодших школярів з особливими освітніми потребами. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : збірник наукових праць : вип. 16 / за ред. М. К. Шеремет. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2020. Т.2. С. 257–267.

59. Сімко А.В. Фізична реабілітація дітей з особливостями інтелектуального розвитку : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. 136 с.

60. Сімко А.В. Особливості застосування фізичних вправ при порушеннях психомоторного розвитку у дітей. Актуальні проблеми сучасної психології : перспективи та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців, 19 листопада 2019 р. : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2019. С. 127–130.

61. Соботович Є.Ф. Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції : навч.-метод. посіб. Київ: ІСДО, 1995. 204 с.

62. Тарасун В.В. Тесты учебных способностей для 1 класса. Київ, 1992.

63. Ткач О.М. Формування семантичних полів слів в онтогенезі. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : Корекційна педагогіка і психологія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. Вип. III. С. 192–197.

64. Ткач О.М. Формування синтаксичної структури речень в онтогенезі *Логопедія: науково-методичний журнал*. 2011. №1. С. 83–85.

65. Трофименко Л.І. Механізми засвоєння лексико-граматичних одиниць мови учнями молодшого шкільного віку із нерізно вираженим загальним недорозвитком мовлення. *Дефектологія. Особлива дитина* : навчання і виховання, 2013. С. 9–13.

66. Трофименко Л.І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць*. Вип. 8. / за ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої. Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2015. С. 160–165.

67. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ). *Навчально-методичний посібник (курс лекцій)*. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2012. 208 с.

68. Шеремет М.К., Пахомова Н.В. Формування мовленнєвої готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення до навчання в школі. *Навчально-методичний посібник*. Київ, 2009.

69. Шинкарюк А.І. Розвиток моторики і психіки: Проблема активності та свободи. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2002. 200 с.

70. Шинкарюк А.І. Психомоторно-рівнева структура активності та свободи суб'єкта. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. 448 с.

71. 3. Alla Simko, Viktor Hladush Oleksiy Havrilov, Viera Šilonová Level-balanced psychomotor support program for preschool children with Intellectual Disabilities *LIFE SPAN AND DISABILITY Psychology, Social issues, Education,*

Rehabilitation, Habilitation. An Interdisciplinary Journal. Vol. XXIV. n. 1. January-June 2021. P. 113–131.

72. Balsevich V. K., Karpeev A.G., Martin E.E. Hereditary and environmental determination of biomechanical characteristics in human motion ontogenesis // VIII-th International Congress of Biomechanics. Nagoya, 1981. P. 275.

73. Hopkins, B. Facilitating early motor development: An intercultural study of West Indian mothers and their infants living in Britain. In J.K. Nugent, B. M. Lester, and T.B. Brazelton (Eds.), *The cultural context of infancy*, 1991. Vol. 2. P. 93–144.

74. Thelen, E. The rediscovery of motor development: Learning new things from an old field. *Developmental Psychology*, 1989. 25(6). P. 946–949.